

MEGHALLÓI A TÖRVÉNYEKNEK

Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből III. Szerkesztette: Szabolcsi Miklós és Illés László. Bp. 1973. Akadémiai K. 710 1.

„A nemzeti kultúra jelszava burzsoá (gyakran pedig feketeszázás-klerikális) család. A mi jelszavunk a demokratikus és a nemzetközi munkásmozgalom internacionális kultúrája... Az internacionális kultúra nem nemzeti jelleg nélküli kultúra” — írta Lenin az egyik legilletékesebbnek, Gorkijnak, a szocialista irodalom talán első világirodalmi jelentőségű egyéniségének.

Aligha tudnám e szavaknál pontosabban megfogalmazni a *Meghallói a Törvényeknek* kötet szándékát. Ugyanis mind a huszonhét írás arról beszél, hogy a szocialista irodalom internacionális kultúra, amely a nemzetközi munkásmozgalom talaján bontakozott ki szerte a világban.

Hogy pontosabb legyek: a kötet nem csupán elvi megállapításokat tesz, hanem adatokkal és elemzésekkel bizonyítja be, hogy a proletárnemzetköziség az irodalomban is eleven valóság volt a század első négy évtizedében. Mielőtt azonban a részletekbe bocsátkoznánk, tegyünk említést a szerkesztők munkájáról. Mert Szabolcsi Miklós és Illés László úgy válogatta össze az írásokat, hogy nemcsak a külföldi irodalom magyar és a magyar irodalom külföldi visszhangjából kapjunk képet, hanem a nemzetközi művészeti élet olyan eseményeiről és tendenciáiról is, amelyek csak közvetve hatottak a magyar vagy a magyarországi fejleményekre, és amelyek ismerete nélkül nem tudjuk megérteni a hazai vonatkozásokat. Alighanem ezért került a kötetbe — többek között — három írás a forradalom utáni szovjet kulturális életről, egy-egy tanulmány a lengyel avantgarde líráról, (Bojtár Endre: A lengyel avantgarde líra fejlődése), illetve az angol és az amerikai szocialista irodalomtudományról (Szili József: *A szocialista irodalomtudomány Angliában, A szocialista irodalomtudomány az Egyesült Államokban*). Alfred Klein írása — *A német szocialista irodalom fejlődése 1918—1933 között* — szintén a magyar tudomány látókörének gazdagodását szolgálja. A szocialista integráció példája a kötet végén olvasható dokumentum, amelyet az NDK Tudományos Akadémiája Irodalomtörténeti Intézetének III. Osztálya állított össze egy készülő szocialista irodalomtörténeti kézikönyv programtervezeteként.

E készülő kiadvány első kötete a Szovjetunió, a második pedig az európai szocialista országok irodalmi fejlődését tekintti át a történelmi vizválasztó, a Nagy Októberi

Szocialista Forradalom utáni korszakban. A szovjet és az egyetemes szocialista irodalom története nem választható el egymástól; a fejlődés tendenciái átszappannak az egyik országból a másikba. Logikus hát, hogy a kötetben több írás is foglalkozik az első szocialista állam kulturális életének egy-egy fejezetével.

Közülük elsőként Illés László tanulmányát említhetnénk. *A Kísérletek a proletárirodalom elméleti megalapozására* című írás a proletárirodalom fogalmát és a fogalom történelmi útját vizsgálja a napi gyakorlat, valamint az irodalmi és kritikai publicisztika tükrében. Arra a következtetésre jut, hogy a realizmus szellemében kétfrontos harcot kell folytatnunk — egyrészt az avantgarde öncélú esztétizmusa és apolitikussága, másrészt a proletárirodalom közvetlen politikai tendenciózussága és művészetellenes magatartása ellen. A proletárirodalom eltorzította a lenini pártosság fogalmát és félreértette a művészet társadalmi küldetését, amikor megtagadta az irodalom viszonylagos önállóságát. Így, ha más úton is, de ugyanoda jutott, ahová az avantgarde: a művészetnek az életben történő feloldásához. A különbség csak az, hogy az izmusok hívei nem a dialektikus materializmus és a szocialista építőmunka nevében szálltak szembe a műobjektívítással. Ha a proletárirodalom az esztétikai minőség semmibevitelével kérdőjelezte meg a valóság visszatükrözését, az avantgarde a politikummal összeegyvetet-hetetlen esztétikum hangsúlyozásával állított merev falat művészet és valóság közé. Illés a kor egyik legérzékenyebben gondolkodó és nem kevésbé elkötelezett elméjét idézi; Gorkijt, aki már 1928-ban kételyeinek adott hangot a proletárirodalom elnevezéssel, illetve a fogalom leegyszerűsítő tartalmával kapcsolatban. Sajnos, neki lett igaza. Hamarosan bebizonyosodott, hogy a kifejezés a harmincas években „manipulációs eszközzé változott a hangos, proletárforradalminak tetsző frázisok mögött meghúzódó lényegében kispolgári elméletekben”. A proletárirodalom tehát nem a széles néptömegek szellemi érdekeit képviselte, hanem a céhszellemet ápolta.

A fogalmak vizsgálatával igyekszik a történelmi eseményeket rekonstruálni és a mai kultúra építéséhez szükséges elvi tanulságokat levonni Varga Mihály is, a kötet egyik legizgalmasabb tanulmányában. A „szocialista realizmus” fogalom kialakulásának értelmezéséhez című írás mindenek-

előtt azokkal a tévhitekkel számol le, amelyek szerint a szocialista realizmus fogalmát Sztálin, Gorkij vagy Zsdánov alkotta volna meg. Publikációjának legszerényebb, mégis önmagáéért beszélő részében a kor dokumentumait sorakoztatja fel. Így nyomon követhetjük azt a folyamatot, amely a tízes évek végétől a húszas évek végéig tart, s amelynek eredményeképpen megszületik a szocialista realizmus kifejezés. Varga Mihály így bizonyítja be, hogy mind az avantgarde, mind a baloldali irodalom köreiből szükségét érezték annak, hogy a szocialista művészetet megfelelően nevezzék el. Így bukkant fel a realizmus, a szocialista és a proletár elnevezés, amelyeket mindig másképpen használtak, a párt-dokumentumokban és a művészeti manifestumokban is. A fogalmat nem Sztálin találta ki, de jelentős szerepe volt a kiválasztásában. Ahogy a tanulmány szerzője fogalmaz: „A fogalom elfogadtatásában Sztálinnak döntő szerepe volt. A szocialista realizmus terminust azonban sohasem sorolta a saját szerzeményei közé.”

Varga Mihály mindehhez hozzáteszi: nem a szerzőség a lényeges. Annál is inkább, mivel a szocialista realizmus szóhasználat mélyen gyökeresedik a húszas évek forrongó szovjet irodalmának avantgarde és közéleti hagyományaiiban. Sematikusan tehát az a szemlélet, amely egyenlőségjelet tesz a szocialista realizmus és a dogmatikus irodalompolitika közé. Nem kell hangsúlyoznom, milyen jelentősége van a fogalom megtisztításának. Hiszen az ötvenes években nálunk is sok torz elképzelés kapcsolódott hozzá. Pedig a szocialista realizmus elnevezés már a harmincas években felbukkant a magyar kulturális életben is. Érdemes lenne egyszer utánanézni, hogyan alakult Magyarországon, pontosabban a magyar kultúrában ennek a fogalomnak a története. Itt most csak utalok arra, hogy sokáig nálunk is bizonytalan volt az elnevezés; találkozunk új realizmussal, szocialis realizmussal és szocialista realizmussal is. Bár a Szovjetunióban már 1932-ben eldőlt e vita, a *Korunk*-ban még a harmincas évek végén is inkább az új realizmus elnevezés használatos. Az is érdekesség, bár művészettörténeti vonatkozású, hogy Dési Huber István is új realizmusról, Kállai Ernő pedig szocialis realizmusról ír. Tehát a jelek arra vallanak, hogy a szocialista realizmus nem annyira a személyi kultusszal van összefüggésben, mint inkább a baloldali avantgarde művészet egyfajta klassziczizálódásakor, egy új szintézis keresése közben született meg.

A harmincas évek (vagy ha úgy tetszik: a szocialista realizmus első korszakának) jobb megértéséhez segít hozzá Miklós Pál gondolatébresztő tanulmánya is; címe: *A*

marxista irodalomtudomány történetéből. Miklós ugyanis a szovjet marxista irodalomtudomány útját ismerteti a harmincas években. Eközben azonban értékeli a jelenségeket is. Akárcsak Varga Mihály, ő is óva int az egyoldalú ítéletektől, kivált attól, hogy csak a negatívumokat vegyük észre a dogmatikus kultúrpolitika időszakában. Helytelennek tartja, hogy az akkori vezetés adminisztratív úton számolta fel a tízes években kibontakozó formalista és szociológiai iskolákat, mert szerinte lehetőséget kellett volna adni ezek művelőinek, hogy eredményeiket a marxista esztétika rendszerébe pítsék. Erre ugyan nem került sor, de ugyanakkor a harmincas években olyan jelentős teoretikusok működnek a Szovjetunióban, mint Lifsic vagy Lukács. Míg a modern irodalomtudomány művelőinek munkáját sok indokolatlan gyanakvás nehezítette, a tizenkilencedik századi klasszikus orosz irodalom kutatása maradandó értékű szintéziseket ért meg. Miklós tanulmányának legfőbb érdeme talán, hogy ennek az ellentmondásnak a felderítésével rendkívül árnyalt és igazságos képet ad az akkori irodalomtudományról. A Szovjetunióknak kellett létrehoznia a világon az első olyan szocialista tömegkultúrát, amely milliók nevében szól milliókhoz. Szükségszerű volt hát, hogy a művelődéspolitikában és az irodalomtudományban is az orosz klasszikusok kerültek előtérbe, hogy a fő figyelem a XIX. századra irányult. Lehet, hogy sok intézkedés helytelen volt; tény az is, hogy a marxizmus inkább mint filozófia és nem mint esztétika volt jelen a korabeli tudományban. De mindezzel együtt — állapítja meg a cikk — a szovjet irodalomtudomány fő tendenciája helyes volt, a harmincas évek fontos láncszeme a szocialista kultúra történetének.

A szocialista kultúra internacionális jellegét igazolja — természetesen sok más izgalmas megállapítás mellett — Lőkös István tanulmánya: *Miroslav Krleža és a magyar forradalmi törekvések*. Már a cím is sejtetni engedi, amiről Krleža is többször vallott szóban és írásban: öntudatra ébredésében döntő jelentőségű volt számára Petőfi és Ady forradalmi lírája. Lőkös most tudományos módszerekkel bizonyítja ezt a szellemi és forradalmi kapcsolatot. Arról a horvát íróról kapunk képet, aki *Az apostol* fordításából merít erőt népe függetlenségi harcához, és aki a magyar választójogról cikkezik hazája szociáldemokrata orgánumban. A mozgalom, amelynek prófétául szegődik, internacionális jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Galilei Körben hallottaknak meghatározó szerepük lett Krleža világnézeti tisztulásában. Nem kis részben a magyar irodalomtól és szellemi élettől kapta meg azt, ami ahhoz volt szük-

séges, hogy horvát íróként legyen híve a Duna menti népek Ady által megfogalmazott testvéri szövetségének.

Adyval visszaérkezünk a századelőhöz, és — különös módon — a proletáriródlalom problematikájához. A rejtély kulcsát Ferenczi László *Szocialista művészetszemlélet a II. Internacionálé korában* című tanulmánya adja a kezünkbe. Ennek az irásnak a tenge-lyében ugyanis Mehringnek egy sokat idézett megállapítása áll, amely nagy hatással volt a század első évtizedének művészeti nézeteire. Mehring azt vallotta, hogy a burzsoázia már nem képes művészetet alkotni, a proletáriátus még nem érett meg rá. 1906-ban még Ady is hasonlóképpen vélekedett, bár valószínűleg Mehringtől teljesen függetlenül — írja Ferenczi. Ennél azonban fontosabb számunkra, hogy a mehringi szemlélet hatotta át a korszak legjelentősebb szocialista irányultságú kritikusának, Pogány Józsefnek az írásait. Olyannyira, hogy nem vette észre a nézeteinek ellentmondó új tényeket. Vagyis azt az Ady Endrét, aki a tized évekre már a kibontakozó proletár irodalom előhírnöke lett, Majakovszkijjal és Gorkijjal egyetemben, akik szintén ebben az időben cáfolják meg műveikkel Mehring elméletét. Ferenczi proletkultosságról beszél Pogány írásaival kapcsolatban. Teljes joggal. De talán előzménye ez a szemlélet a Kassák-kör anarchista avantgarde-jának is. Gondoljunk csak arra, hogy azt a Révész Bélát tekintette Pogány a szocialista irodalom ígéretének, akit Kassák is ősenek vall. Hogy Pogány éppúgy esztétikaellenes elveket hirdetett, mint a hagyományos poétika eredményeit zárójelbe tevő Kassák.

Korábban sokszor olvashattuk, hogy Kassák irodalmi tevékenysége gyökértelen a magyar kulturális életben. A szocialista irodalom körül végzett kutatások nyomán ma már lényegesen árnyaltabb képünk van róla. Pogány mellett Diener-Dénes József volt a másik kritikus, aki „a marxizmus közép-pontba állításának tudománytörténeti és irodalomtörténeti következményeit levonta”. Egy jövőendő kutatás minden bizonnyal fel fogja tární, hogy Diener-Dénes mint az iparművészet lelkes híve is hatott a később konstruktivistává váló Kassákra. De Kassák prózájának is megtaláljuk az előzményeit. Szabolcsi Gábor ezeket — a persze nem csupán Kassák — előzményeket vizsgálta meg a *magyar szocialisztikus novella kezdetei* című tanulmányában. Következtetése az, hogy a háború előtt nem annyira a *Nyugat*, mint inkább a *Népszava* volt a fóruma a szocialista prózairodalomnak. Bár a Szociáldemokrata Párt lapja olyan írókat is közölt, mint Ady vagy Nagy Lajos, a tétel mégis meglepően hangzik. De már nem érezük olyan merésznek az állítást, ha arra

gondolunk, hogy az Ady—József Attila fővonal egyik közvetítő láncszemé éppen Kassák írája volt, s hogy ez a líra jobban kötődik a *Népszavában* megjelent novellák expresszionista sikolyához, mint a *Nyugat* tájékozott modernségéhez.

A *Meghalló* a *Törvényeknek* több tanulmányban is foglalkozik a Kassák-kör egykori tagjaival. Közülük az egyik legerdeke- sebb R. Kocsis Rózsa tanulmánya, A *magyar szocialista drámai-színvadi avantgarde*. Egy-egy kis portrét kapunk Mácza Jánosról, Lécai Jánosról, Remenyik Zsigmondról, Palasovszkyról. Közülük csak ez utóbbinak nem volt közvetlen kapcsolata Kassákkal. De olyan alkotókkal dolgozott együtt — Bortnyik Sándorral, Tamás Aladárral —, akik viszont Kassák köréből érkeztek a magyar szellemi életbe. R. Kocsis Rózsa aprólékos ismertetése feltárja a nemzetközi összefüggéseket is; kapcsolatukat az expresszionizmussal, a Bauhausban folyó színházi kísérletekkel, illetve a proletár revűvel. Joggal állapítja meg: „A magyar színházi avantgarde a kor friss áramaival közvetlenül érintkező vagy külföldön élő, Nyugat-Európát járt művészek, főképp pedig a 19 után külföldre emigrált szocialista írók közvetítése és kísérletei révén jött létre.”

A Tanácsköztársaság bukása után emigrált Barta Sándor és Hernádi György. Az előbbiről Tálasi István írt pályaképet (*Barta Sándor*). Sajnos, írása nem vet fel új szempontokat, nem módosítja a Bartáról kialakult korábbi képünket. Talán csak az tekinthető változásnak, hogy a versek mellett a szokásosnál nagyobb figyelmet szentelt Barta prózájának. Hernádi (Hercz) György fordulatokban gazdag életét Hidvégi Jenő foglalta össze. Az ő feladata persze hálásabb volt, hiszen Hernádiról lényegesen kevesebbet tud az irodalmi közvélemény, mint Bartáról. De ez a tanulmány sem veszi fel a versenyt a kötet kitűnő elméleti írásaival.

Vajda György Mihály azt a benyomásunkat igyekszik eloszlatni, mintha a magyar szocialista irodalom internacionális jellege az emigrációból következne. *Bertold Brecht magyar fogadtatása* című tanulmánya nemcsak a címben is kifejezett eseményekről ad képet, de arról is, hogy a haladó magyar kultúra saját törekvéseinek képviselőjét látta Brechtben. A német író éppúgy témája volt a realizmus értelmezésének, mint íhlető példája megának a realista irodalomnak. „József Attila villonos-plebejus hangjában talán Brecht és a húszas évek vásári rigmusok ihlette költészetének hangja is benne zeng... Tartalmilag pedig, akármilyen szigorú Villon-ballada a formája, a marxista Brecht költészetének mégis közelebbi rokona volt a *tökések hasznáról szóló ballada*”, mint a középkori francia líra.

Az ellenforradalom elől menekülő alkotók tehát azért tudták viszonylag könnyen megtalálni helyüket az életben, mert kultúrájuk és világnézetük internacionális volt. Ez derül ki a kötetnek azokból az írásaiból, amelyek a Franciaországba került művészekről szólnak. Löffler A. Pál. a szemtanú hitelességével emlékezik a magyar baloldali mozgalomra (*Adalékok a franciaországi magyar baloldali irodalom történetéhez*); Erki Edit a párizsi antifasiszta sajtó egy hat számot megért lapját elemzi (*Az Úzenet*). Ebből viszont az derül ki, hogy a hazai talajból is táplálkozó internacionalizmus nem jelent elszakadást a szülőföld problémáitól. *Az Úzenet* jelentőségét nem utolsósorban az adja, hogy Révai József még Párizsból nézve is egyetemes érvényűen ítélte meg a Márciusi Front nem egykönnyen áttekinthető fejleményeit.

Hasonló tanulsággal szolgál a határainkon túli magyar irodalom vizsgálata is. Kovács Győző — *Fábry Zoltán és az expresszionizmus* című tanulmányában — azt mutatja be, hogyan lépett túl Fábry az expresszionizmuson, s hogy ez a lépése milyen jelenségekre adott választ a magyar és az európai irodalomban. Varga Rózsa rendkívül adatgazdag írása — *A Magyar Nap c. napilap az antifasiszta népfrempolitikai szolgálatában* — számos adalékkal szolgál a népies-urbánus vita jobb megértéséhez, a Márciusi Front történetéhez, József Attila pályaképehez. Jaroslava Pašiaková talán éppen e rokoní szálak miatt foglalkozik *Kassák-huzamok* a magyar, a csehszlovákiai és a német avantgarde rokon vonásainak szemléltetésére.

A *Meghallói a Törvényeknek* tehát meggyőzően mutatja fel a magyar szocialista irodalom nemzetközi kapcsolatait. (Ennek legkuriozikusabb példáit Galla Endre sorakoztatja fel *A magyar proletárirodalom kínai fogadtatása* című tanulmányában.) Egy valamiről azonban talán a kelleténél kevesebb szó esik. Csak elszórt utalásokkal találkozunk a hazai sajátosságokra vonatkozóan. Nem rajzolódik ki a különbség a más és más nemzetiségű avantgarde és szocialista irodalmi törekvések összképe között. Szerencsére Szabolcsi Miklós írása ebben a tekintetben is példát mutat. Alcime szerint ez az írás („... akkor inkább Bukacint meg Kropotkinkát...”) egy epizód csupán József Attila életéből.

Egy kis jelenet, amely a párizsi baloldallal és az anarchista mozgalommal való kapcsolatát tárja fel. Szabolcsi azonban nem elégszik meg a tények ismertetésével és a nyilvánvalóan nemzetközi kapcsolatok feltárásával. Felfedi a sajátosságokat is. Ebből a rövid lélegzetű tanulmányból az is kiderül, honnan jött József Attila, és merre tart. Megtudhatjuk tehát azt is: mit jelentett az anarchista-kommunista mozgalom a költő József Attilának, s hogy ezt milyen sajtós módon építette be költészetébe.

A kötet bevezetőjében a szerkesztők arról írják, hogy a „korszerű poétika eszközeinek felhasználásával készült műelemzések, műfaji alkotáslektantani problémák megválaszolása — leggyengébb oldalunk. Általában: a szocialista művészet folyamatának és műveinek *esztétikai* elemzése területén van a legtöbb tennivalónk.”

Így igaz. Ezért van hiányérzetünk még a legjobb írói arcképek olvastán is, mint amilyen József Farkas írása Barta Lajosról, Markovits Györgyi portréja Knopp Imréről, Jordáky Lajos emlékezése Korvin Sándorra, Pomogáts Béla tanulmánya Kis Ferenc költészetéről. A szemléleti kérdéseket talán már tisztán látjuk, az esztétikai minőség szemlélethordozó és -alakító funkcióját azonban nem mindig vesszük kellően figyelembe. Hogy a kötet egy tanulmányára utaljak — Kiss Ferenc: *A szocialista kritika történetéből* —, a harmincas években a marxista kritika művelői közül Bálint Györgynek megvolt az az érzéke, hogy az irodalmat többnek lássa formába öltöztetett sémánál. Bálint pontos ítéltőképeségének nem utolsósorban éppen az a magyarázata hogy — a művek társadalmi tartalma mellett — az esztétikai jelentésére is odafigyelt. „Bálint György benne élt a társadalom és az irodalom sűrű közegében. Állandóan érzékelté azt, ami az írókat írásra késnyserítette” — állapítja meg Kiss, a lényegre tapintva. A múltat vizsgáló irodalomtörténész persze nem élhet a régi korban. Éppen ezért sürgető feladata a marxista esztétikának, hogy az eddigieknél többet tegyen az irodalom művészi jellegének feltárásáért. Mint ahogy a tények megismerését is segíti a kötet függeléke, a magyar szocialista irodalom válogatott bibliográfiája (1961—1968), melyet *Botka Ferenc és Lakatos Éva* állítottak össze.

Vadás József